

Fitoszterolok (fitoszterinek), mint új élelmiszer-összetevők

Bihari Edit

Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal, Budapest

Érkezett: 2006. december 15.

A fitoszterolok, fitosztanolok olyan növényi alkotók, melyek fogyasztása koleszterinszint-csökkentő hatást eredményez. Napjaink népbetegségei közé tartoznak a szív- és érrendszeri betegségek, melyek megelőzésében fontos szerepet tölt be a magas koleszterinszint csökkentése; ebben segíthet a különböző, hozzáadott fitoszterolokat tartalmazó élelmiszerek rendszeres fogyasztása. A következő összeállítás a fitoszterolokról, azok hatásairól, felhasználásáról, fogyasztási ajánlásáról és a vonatkozó jogszabályokról ad tájékoztatást.

Jellemzés és előfordulás

(Szabad) fitoszterolok (free phytosterols): növényi szterolok, szabad forma

Fitoszterol-észterek (phytosterol esters): főként zsírsavakkal észterezett fitoszterolok

Fitosztanolok (phytostanols): telített fitoszterolok, nem tartalmaznak kettős kötést

Fitosztanol-észterek (phytostanol esters): főként zsírsavakkal észterezett fitosztanolok

A növényi membrán fontos alkotói, a szabad fitoszterolok a növényi sejtmembránok kettős foszfolipid rétegét stabilizálják ugyanúgy, mint az állati sejteknél a koleszterin. Szerkezetük hasonlít is a koleszterinéhez azzal a különbséggel, hogy eltérő az oldalláncuk. A különböző oldalláncoknak köszönhetően számos fitoszterol jött létre, közülük leggyakrabban a kampeszterol, β -szitoszterol, stigmaszterol, kampesztanol és szitosztanol fordul elő a természetben. Megtalálhatók kukoricában, babban, gabonafélékben, gyümölcsökben, zöldségekben és növényolajokban; ez utóbbi a leggazdagabb forrásuk [2; 3].

Egy tanulmányban vizsgálták különböző lisztek, gabonaszemek, csírák, sütemények, kenyerek fitoszterol tartalmát, melynek eredményeit a

következő táblázat tartalmazza:

Élelmiszer	Fitoszterol-tartalom (mg/100 g fogyasztható rész)	
	Összfitoszterol	Medián
Lisztek, gabonaszemek, csírák	17-344	52
Sütemények	27-112	52
Kenyerek	29-89	54

A legnagyobb fitoszterol-tartalmat a búzacsírában mérték (344 mg/100 g fogyasztható rész), ezt követte a búzakorpa (200 mg/100 g fogyasztható rész). Általánosságban megállapítható, hogy a fitoszterolok közül legnagyobb arányban a β -szitoszterol (62%) fordult elő, azt követte a kampezterol (21%), majd a stigmaszterol (4%), a β -szitosztanol (4%) és a kampezstanol (2%). Zöldségek esetében az összfitoszterol tartalom valamivel alacsonyabb, 20-30 mg/100 g fogyasztható rész [4].

Mások különböző növényolajok fitoszterol-tartalmát mérték, melyek során megállapították, hogy a nyers kankalinolaj rendelkezett a legnagyobb (1098 mg/100 g), míg a hidrogénezett pálmaolaj a legkisebb (58 mg/100 g) fitoszterol-tartalommal. Néhány olaj összfitoszterol (szabad és észterezett forma együttesen) tartalmát [6] a következő táblázat tartalmazza:

Élelmiszer	Fitoszterol-tartalom (mg/100 g)
Olívaolaj	156
Extra szűz olívaolaj	162
Finomított napraforgóolaj	263
Kukoricaolaj	699-766

Hatásmechanizmus

A fitoszterolok a bélcsatornában megakadályozzák mind a táplálkozás során bevitt, mind az endogén koleszterin felszívódását. Még nem ismeretes a pontos mechanizmus, mellyel a fitoszterolok csökkentik a vér koleszterinszintjét [3] és a vér LDL koleszterin frakciójának koncentrációját, de a HDL-ét nem, ezáltal kisebb a koszorúér betegségek, érlemezések kialakulásának kockázata [5; 10]. Mellékhatásként enyhe diszkomfort érzet jelentkezik az emésztőrendszerben (pl. gázképződés, hasmenés, szorulás). Módosíthatják a micellák kialakulását, ezért lehetséges, hogy kisebb lesz a zsíroldékony tápanyagok (pl. A- és E-vitamin)

felszívódása [10]. Egyes tanulmányok arról számoltak be, hogy fitoszterol bevitel mellett csökkenő β -karotin szintet észleltek [7].

A β -szitoszterol gátolhatja a tumorsejtek fejlődését. Egy állatkísérlet során azt tapasztalták, hogy a β -szitoszterol és a kampezterol meggátolta a PC-3 humán prosztatatarákos sejtek burjánzását, ennek tükrében arra a megállapításra jutottak, hogy az étrend kiegészítésként bevitt fitoszterolok közvetlenül gátolhatják a PC-3 sejtek növekedését és terjedését. Más tanulmányok a fitoszterolok kedvező hatását igazolták a gyomorrákkal szemben [10; 2], melyek képesek a lipid anyagcsere befolyásolására, például csökkentik a máj acetil-koenzimA karboxiláz és a malát-dehidrogenáz enzimaktivitását [2].

Léteznek fitoszterolémiás (phytosterolaemic, sitosterolemia) betegek, akik a fitoszterolok vele született emésztési rendellenességében szenvednek. Világszerte kb. 50 eset ismert [7]. A betegekben nagyon nagy a felvett fitoszterolok aránya, amely korai koszorúér-betegségek kialakulásához vezethet [2; 5]. Egészséges emberek esetén azonban a szabad fitoszterolok felszívódása igen kis mértékű a β -szitoszterolt és stigmaszterolt illetően 4-5%-os, a kampezterol és a brassicaszterol esetében pedig 9-10%-os. Általánosságban elmondható, hogy a nők szervezetében kissé nagyobb arányú a felszívódás, mint a férfiaknál, illetve gyerekek esetében több abszorbeálódik, mint felnőtteknél [7]. A felszívódott fitoszterolok a májba kerülnek, majd rövid időn belül kiválasztódnak az epébe minimális mennyiséget visszahagyva (<1%), mely aztán a vérrel együtt kering a szervezetben [5]. Rovarok és rákok képesek a fitoszterolokat koleszterinné alakítani, majd abból szteroid hormonokat, illetve epesavakat szintetizálni. Gerincesek esetében nem igazolták ezt a folyamatot, lezajlásának kicsi a valószínűsége [2].

Vonatkozó EU-jogszabályok

Azon élelmiszerek és élelmiszer-összetevők minősülnek új élelmiszereknek és új élelmiszer-összetevőknek az EU-ban, melyek emberi fogyasztás céljából történő felhasználása az Unió területén 1997. május 15-e előtt elhanyagolható volt. Ezt követően lépett ugyanis hatályba az Európai Parlament és a Tanács 258/97/EK rendelete, mely az új élelmiszerek és új élelmiszer-összetevők forgalomba hozatalának engedélyezését szabályozza a Közösségen belül.

Mivel a fitoszterolok fogyasztása 1997. május 15-e előtt nem volt jelentős, forgalomba kerülését a 258/97/EK rendeletnek megfelelően bizonyos termékekben engedélyezték. Ez a fitosztanolokra nem

vonatkozott, azok nem minősültek új élelmiszereknek [1]. Elsőként 2000-ben az Unilever kapott engedélyt az Európai Bizottságtól terméke forgalmazásához. A termék margarin/növényi zsiradék volt hozzáadott fitoszterol-észterekkel. Ezt követően több élelmiszertípusban is engedélyezték a fitoszterolok alkalmazását, erre vonatkoznak a következő bizottsági határozatok:

2000/500/EK Kenhető zsírok hozzáadott fitoszterol-észterekkel

2004/333/EK Kenhető zsírok, salátaöntetek (beleértve a majonézt is), tej típusú termékek, fermentált tej típusú termékek, szójaitalok és sajt típusú termékek hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

2004/334/EK Kenhető zsírok, tej típusú termékek, joghurt típusú termékek és fűszeres szószok hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

2004/335/EK Tej típusú és joghurt típusú termékek hozzáadott fitoszterol-észterekkel

2004/336/EK Kenhető zsírok, tejalapú gyümölcsitalok, joghurt típusú termékek és sajt típusú termékek hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

2004/845/EK Tejalapú italok hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

2006/58/EK Rozskenyérfélék hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

2006/59/EK Rozskenyérfélék hozzáadott fitoszterollokkal/fitosztanolokkal

Ezeket az engedélyeket konkrét cégek kapták meg, így ha más élelmiszer-előállító is ugyanazt a terméket akarja piacra helyezni, akkor egyszerűsített eljárás keretében kaphatja meg az engedélyt, ami notifikációt jelent. Ennek során megvizsgálják az érintett hatóságok, hogy az új termék lényegileg azonos-e a már korábban engedélyezettel, ha ez a feltétel teljesül, akkor forgalomba kerülhet az élelmiszer. 2005-ben a Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatalhoz beérkezett notifikációk 61%-a hozzáadott fitoszterolokat tartalmazó élelmiszerek forgalomba kerüléséről szólt. Az Európai Bizottság jelenleg is több kérelem elbírálásán dolgozik, melyek újabb élelmiszerekhez adnák hozzá a fitoszterolokat (pl. rizsital).

Az Európai Bizottság rendeletet hozott a hozzáadott fitoszterolokat, fitoszterol-észtereket, fitosztanolokat és/vagy fitosztanol-észtereket tartalmazó élelmiszerek és élelmiszer-összetevők jelöléséről (608/2004/EK rendelet). Ez a rendelet biztosítja a fogyasztók megfelelő tájékoztatását, hogy a termék eljusson célcsoportjához, vagyis azon emberekhez, akik csökkenteni szeretnék vérük koleszterinszintjét.

Az EU-ban engedélyezett termékek jellemzői

Kenhető zsírok: Az Európai Tanács 1994-ben rendeletet alkotott a kenhető zsírokra vonatkozó előírások megállapításáról (2991/94/EK rendelet). A fitoszterolokat azonban csak növényi eredetű kenhető zsiradékokhoz (pl. margarin) adagolnak, állatihoz nem. Az Unióban ez idáig engedélyezett fitoszteroltartalmú növényi zsiradékok nem használhatók főzéshez, illetve sütéshez.

Tej típusú termékek (pl. félzsíros és zsírszegény tej típusú termékek, esetleg hozzáadott gyümölcsökkel és/vagy gabonafélékkel), fermentált tej típusú termékek (pl. joghurtok), szójaitalok, sajt típusú termékek (zsírtartalom ≤ 12 g 100 g termékben) olyan élelmiszerek, melyekben a tejszírt és/vagy -fehérjét részben vagy teljesen növényi zsír vagy fehérje helyettesíti.

Rozskenyérfélék: $\geq 50\%$ rozst (korpás rozslisztet, rozsmagot egészben vagy darálva és rozspelyhet), $\leq 30\%$ búzát, $\leq 4\%$ hozzáadott cukrot tartalmaz, hozzáadott zsiradékot viszont nem tartalmaz.

A fitoszterolokat főként étolajokból (szója, kukorica, repce, napraforgó), illetve a papírgyártás melléktermékeként keletkező tall olajból (fenyőpulp gyanta) vonják ki [7; 9]. Ha a forrás nem növényolaj (pl. tallolaj), akkor a kinyert fitoszteroloknak és fitosztanoloknak több mint 99%-os tisztaságúnak kell lenniük ahhoz, hogy azokat élelmiszerben felhasználhassák. A kiadott határozatok azonban nem írják elő, hogy honnan származzon a fitoszterol, annak összetételét szabják meg. A következő táblázat a meghatározott összetételi arányokat szemlélteti:

	2000/500/EK határozat szerint	2004/333-336/EK, 2006/58-59/EK határozat szerint	2004/845/EK határozat szerint
β -szitoszterol	30-65%	$< 80\%$	$< 80\%$
β -szitosztanol	-	$< 15\%$	$< 35\%$
kampezsterol	10-40%	$< 40\%$	$< 40\%$
kampezstanol	-	$< 5\%$	$< 15\%$
stigmatsterol	6-30%	$< 30\%$	$< 30\%$
brassicaszterol	-	$< 3\%$	$< 3\%$
egyéb sztenolok/sztanolok	0-5%	$< 3\%$	$< 3\%$

A termékek fitoszteroltartalmát is előírják a határozatok:

- 2000/500/EK: Margarin/növényi zsiradék maximum 8 térfogat% hozzáadott fitoszterolokat tartalmazhat (ez 14 térfogat% fitoszterol-észternek felel meg).
- 2004/333-336/EK, 2004/845/EK, 2006/58-59/EK: Adott termék egy adagja nem tartalmazhat 3 g-nál több (1 adag/nap fogyasztás esetén) vagy 1 g-nál több (3 adag/nap fogyasztás esetén) hozzáadott fitoszterolokat/fitosztanolokat, adott kiszerelésű italban nem lehet több 3 g fitoszteroloknál/fitosztanoloknál.

Az Élelmiszerek Tudományos Bizottsága (SCF-Scientific Committee on Food) a fitoszterol-észterekre és a fitoszterolokra vonatkozó meglévő toxikológiai és táplálkozási adatok alapján a fitoszterolok alkalmazását az említett élelmiszerekben biztonságosnak ítéli meg, amennyiben az összfitoszterol bevitel nem haladja meg a napi 3 g-ot [9].

Az Egyesült Államokban a maximum 20%-nyi növényi szterol észtereket tartalmazó növényolaj-alapú kenhető zsírokat biztonságosnak ítélték (GRAS) [7].

A termékek jelölésénél a következő kifejezések használhatók a 608/2004/EK rendeletnek megfelelően:

„növényi szterol(ok)”, „növényiszterol-észter(ek)”,
„növényi sztanol(ok), illetve „növényisztanol-észter(ek)”

A terméken könnyen látható és olvasható formában a következő szavaknak kell szerepelniük: „hozzáadott növényi szterolokat/növényi sztanolokat tartalmaz”.

Fogyasztása és fogyasztási ajánlások

Az Egyesült Államokban átlagosan 250 mg/nap mennyiségű fitoszterolt fogyasztanak, melynek fő forrásai a növényolajok, a gabonafélék, a gyümölcsök és a zöldségek. Vegetáriánusok estében a bevitel ennek az értéknek a dupláját jelentheti. A fitosztanolok a természetben kevésbé gyakoriak, így azokból a napi fogyasztás kb. 25 mg [2; 3].

A megfelelő koleszterinszint-csökkentő hatás kifejtéséhez 1,6-3,6 g/nap fitoszterol bevitel ajánlott (észter forma esetén ez 2,2-5,0 g/nap mennyiséget jelent). Fitoszterollal dúsított kenhető zsiradékok esetén a napi 20-25 g mennyiség rendszeres fogyasztása (1,6-2,0 g fitoszterol/nap) a kezdeti értékekhez képest a vér LDL-koleszterin szintjét átlagosan 8-10%-kal csökkentheti [7]. Nem ajánlott túllépni a napi 1-3 g növényi szterol fogyasztását, mivel a nagyobb mértékű bevitel előnyeire nincs bizonyíték, és fennáll a lehetősége a nemkívánatos hatások fellépésének [9].

Az Élelmiszerek Tudományos Bizottságának (SCF) ajánlásai [9]:

- A termék megnövelt fitoszterol tartalmáról tájékoztassák azon keveseket, akiknél veleszületett fitoszterol emésztési probléma áll fenn (fitoszterolémia).
- Koleszterinszint csökkentő gyógykezelésben résztvevő betegek csak orvosi felügyelet mellett fogyasszák a terméket.
- A lehetséges β -karotin-csökkentő hatásról a fogyasztókat tájékoztatni kellene, valamint célszerű őket megfelelő diétás tanáccsal ellátni (rendszeres gyümölcs és zöldség fogyasztás).

A fitoszterolokat tartalmazó kenhető zsírokat leginkább azon 50 év feletti fogyasztók számára ajánlják, akik a koleszterin-szintjüket szeretnék csökkenteni [7].

Az Unilever 2002-ben az Európai Bizottság rendelkezésére bocsátotta éves felmérésének (PLM-Post Launch Monitoring) eredményeit, melynek az volt a célja, hogy feltárják, vajon a fogyasztói szokások, valamint a termék hatásai megegyeznek-e az előrejelzésekkel. Az ellenőrzött termékek fitoszterol-észtereket tartalmazó kenhető zsírok (margarin/növényi eredetű zsiradék) voltak. A vizsgálatokat a termék főbb piacain végezték, így Hollandiában, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban és Belgiumban. Megállapították, hogy a terméket a célcsoport vásárolta, de a fogyasztás mértéke (15-18 g/nap) alacsonyabb volt az eredetileg feltételezetténél (20-30 g/nap). A már ismert hatásokon – vér össz- és LDL-koleszterin szintjének csökkenése – kívül mellékhatásként a legtöbb lipofil karotinoid (pl. β -karotin) felszívódásának csökkenését tapasztalták, de ez nem volt jelentős. A β -karotin-szint kb. 20%-kal csökkent, de a karotinoid-szint több gyümölcs és zöldség fogyasztás mellett fenntartható. Ezen kívül a csökkenés kisebb mértékű, mint az egyéni, illetve a szezonális ingadozás. Egyéb káros mellékhatást nem észleltek a fitoszterol bevitellel kapcsolatban [1; 8].

Egy másik tanulmány 5 éven keresztül vizsgálta a hozzáadott fitoszterolokat és fitosztanolokat tartalmazó margarinkok egészségre gyakorolt hatásait. Azt tapasztalták, hogy a vér koleszterinszintje állandó maradt, míg a kontrollcsoport (akik nem fogyasztottak a termékből) koleszterinszintje az évek során emelkedett. Az emelkedés mértéke kb. 5%-os volt. A margarin átlagos fogyasztása naponta kb. 14 g-ot ($\sim 1,3$ g/nap növényi szterol) tett ki [11].

Felhasznált irodalom

- [1] Lea, L.J. - Hepburn, P.A. (2006): Safety evaluation of phytosterol-esters. Part 9. Results of a European post-launch monitoring programme. *Food and Chemical Toxicology* **44**, 1213-1222
- [2] Ling, W.H. - Jones, P.J.H. (1995): Minireview Dietary Phytosterols: A review of metabolism, benefits and side effects. *Life Sciences* **57** (3) 195-206
- [3] Moreau, R.A. - Whitaker, B.D. - Hicks, K.B. (2002): Phytosterols, phytostanols, and their conjugates in foods: structural diversity, quantitative analysis, and health-promoting uses. *Progress in Lipid Research* **41**, 457–500
- [4] Normén, L. - Bryngelsson, S. - Johnsson, M. - Evheden, P. - Ellegård, L. - Brants, H. - Andersson, H. - Duttaz, P. (2002): The Phytosterol Content of Some Cereal Foods Commonly Consumed in Sweden and in the Netherlands. *Journal of Food Composition and Analysis* **15**, 693–704
- [5] Patel, M.D. - Thompson, P.D. (2006): Phytosterols and vascular disease. *Atherosclerosis* **186**, 12–19
- [6] Phillips, K.M. - Ruggio, D.M. - Toivo, J.I. - Swank, M.A. - Simpkins, A.H. (2002): Free and Esterified Sterol Composition of Edible Oils and Fats. *Journal of Food Composition and Analysis* **15**, 123–142
- [7] SCF (2000): Opinion of the Scientific Committee on food on a request for the safety assessment of the use of phytosterol esters in yellow fat spreads, 6 April 2000. SCF/CS/NF/DOS/1 FINAL. European Commission, Health and Consumer Protection Directorate-General, Brussels.
- [8] SCF (2002): Opinion of the Scientific Committee on Food on a report on Post Launch Monitoring of “yellow fat spreads with added phytosterol esters”, 4 October 2002. SCF/CS/NF/DOS/21 ADD 2 Final. European Commission Health & Consumer Protection Directorate-General, Brussels.
- [9] SCF (2003): Opinion of the Scientific Committee on Food on Applications for Approval of a Variety of Plant Sterol-Enriched Foods, 13 March 2003. SCF/CS/NF/DOS/15 ADD 2 Final. European Commission, Health and Consumer Protection Directorate-General, Brussels.
- [10] Vitamin & Herb University: Plant Sterols/Stanol.
<http://www.vitaminherbuniversity.com/topic.asp?categoryid=3&topicid=1044#top>
- [11] Wolfs, M. - de Jong, N. - Ocké, M.C. - Verhagen, H. - Monique Verschuren, W.M. (2006): Effectiveness of customary use of phytosterol/-stanol enriched margarines on blood cholesterol lowering, *Food and Chemical Toxicology*, doi: 10.1016/j.fct.2006.05.006